

DİLÇİLİK

Asif Hacıyev (Şirvanelli). "Dədə Qorqud" eposunda işlənmiş bəzi ifadələrin açımı // Əlyazmalar yanmır, 2018, №2 (7), s. 165-171.

UOT: 811.512.162

Asif Hacıyev (Şirvanelli)

*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutu,
Bakı şəhəri, Afiyəddin Cəlilov küçəsi, 86
haciyev_asif@mail.ru*

"DƏDƏ QORQUD" EPOSUNDA İŞLƏNMİŞ BƏZİ İFADƏLƏRİN AÇIMI

Açar sözlər: *Dədə Qorqud, epos, söz, ifadə, açıqlama.*

Keywords: *Dede Qorqud, epos, word, expression, interpretation*

Ключевые слова: *Дедэ Коркут, эпос, слова, выражение, толкование*

"Dədə Qorqud" eposu elə möhtəşəm abidələrdəndir ki, zaman keçdikcə ona olan maraq yüksələn xətlə artır. Bu maraq abidənin türkün tarixi keçmişini, yaşam tərzini, dünyaya baxışlarını incəliyi ilə əks etdirən məzmun zənginliyindən və bənzərsiz bədii dillə ifadə olunmasından irəli gəlir. Eposla bağlı araşdırmaları izlədikcə belə bir qənaətə gəlmək olur ki, burada işlənmiş ayrı-ayrı söz və ifadələrin açımı, əslində, onun formalaşma tarixi haqqında daha dəqiq təssəvvür yaratmağa, mübahisə doğuran fikirləri daha düzgün anlamağa şərait yaradır. Qorqudşünaslığın tədqiqat dairəsinin genişləndiyi hazırki mərhələdə bu olduqca önəmli məsələdir. Yanlış oxunuş yanlış yozuma yol açdığı kimi, yanlış mənalandırma da fakt və hadisələrin təhrif edilməsinə, əsassız fikir və mülahizələr yürüdülməsinə səbəb olur. Bu mühüm müddəadan çıxış edərək, abidənin mətnində işlənmiş aşağıdakı ifadələrə münasibət bildirmək istərdik.

1. "Salur Qazanın evi yağmalandığı boy"da "çaya çalımlı" (D-61, 8), üçüncü boyda "çaya baqsa, çalımlı" (D-70, 4-5), dördüncü boyda isə "çayın baqsa, çalımlı" (D-151, 3-4) variantlarında yazılaraq, Oğuz elinin adlı-sanlı igidlərindən Beyrək bəyə və Yegnək bəyə aid bu təyinedici sözlərin mənə açımı qorqudşünaslıqda fikir müxtəlifliyi ilə müşahidə olunan məqamlardandır. O.Ş.Gökyay ikinci boydakı "çaya çalımlı" yazılışını "çaya baxsa çalımlı" şəklində bərpa edərək (1, 54) birləşmədəki "çaya" sözünü "süratli, çevik, müteharrik; tez, keskin; muhkem, dayanıqlı" (1, 255), "çalımlı" sözünü isə "çelimli, cüsseli, endamlı; kıyafet güzelliği, tendürütlük, boy bos güzelliği" (1, 252) mənalarda şərh etmişdir. Birləşmənin tərkibcə oxunuşuna eyni mövqedən yanaşan M.Ergin isə "çaya" söz formasının kökü kimi götürdüüyü "çay-" feilini "çaymaq, dönmək" (2, II, 71), "çalımlı" sözünü isə -lu şəkilçisi ilə düzəlmiş "çalım" kimi açıqlamış (2, II, 69) və elə buna görə də onu müasir türkcəyə "dönüb baxsa çalımlı" şəklində çevirmişdir (3, 54, 59, 110).

Birinci işlənmə məqamında "baqsa" sözünün katib tərəfindən buraxılmasına əsaslanmaqla bərpa edən türk naşirlərindən fərqli olaraq H.Araslı birləşməni "çaya çalımlı" kimi (4, 42) oxuyub "çapar çalmalı" məzmununda çevirmişdir (4, 62). F.Zeynalov-S.Əlizadə nəşrində "çaya çalmalı" variantında oxunan ilk məqam haqqında belə bir açıqlama verilir: "Bizcə, D-də birinci sözdə nöqtənin biri qoyulmamışdır; ona görə də "çapə" (yaxud "çəpə") sözü göstərdiyimiz şəkildə

oxunur. Müasir Azərbaycan dilində “çalım-çarpaz (çapraz)” qoşa sözü işlənməkdədir. Beləliklə, təsvir olunan adam öz çalmasını çəpinə bağlamağa adət etmiş kimi təqdim olunur” (5, 234). Göründüyü kimi, birləşmənin oxunuşunda sonrakı işlənmə məqamları nəzərə alınmamış və buna görə də hər dəfə fərqli məzmununda: “çalın çarpaz çalmalı” (5, 148), “Çaya baxanda öz əksinə şığıyan” (5, 151) və “çaya baxsa, qılınc çalan” (5, 175) anlamlarında müasirləşdirilmişdir. “Çaya” sözünün müasir mənada verilməsi, “çalımlı” sözünün isə iki variantda oxunaraq fərqli anlamlarda çevrilməsi bunu deməyə əsas verir ki, həmin sözlər tədqiqatçı-naşirlərə tam aydın olmamış, yalnız yozum xətinə fikir söylənilmişdir.

Ş.Çəmşidovun “çəpə baqsa çalımlı” (6, 148, 310) oxunuşuna üstünlük verməsi də göstərir ki, o da birləşmədəki sözləri müasir mənada anlamışdır. İfadəni özündən sonrakı “çal qaraquş ərdəmli” birləşməsi ilə əlaqədə mənalandıran V.V.Bartold etdiyi tərcümənin (“мужеством подбный орлу, ударяющему на коршуна (?)” (7, 33) dəqiq olmadığını qarşısında sual işarəsi qoymaqla nəzərə çarpdırılmışdır.

Bu birləşməyə öləri münasibət bildiren S.Tezcan M.Erginin “çay-” feilini “dönmək” kimi mənalandırması ilə razılaşmayaraq, “çaya baxsa” ifadəsinin “kıya bak-” deyimini yada saldığını qeyd edərsə də, müəyyən bir açıqlama verə bilməyəcəyini söyləyir (8, 140-141).

Bu ifadə üzərində daha ətraflı dayanan V.Zahidoğlu isə onu “çalağan kimi çalımlı” anlamında açıqlayır. Alimə görə, ifadədəki “çaya” sözü “çalağan” mənasında işlənmiş “çay” sözünün yönlük halda, “çayın” sözü isə ziyəlik halda işlənmiş formasıdır. İkinci yerdə gələn “baqsa” sözü isə müqayisə, bənzətmə bildirən “kimi, nisbətdə” mənasında söz-qoşmadır (9, 105-108). “Çalımlı” sözünə şərh yazmasa da, tədqiqatçının həmin sözü “çalağan” sözünün kökündə duran “tutmaq”, “tutub qoparmaq” mənalı “çal-” feili ilə bağladığını düşünmək olar.

Göstərilən ifadə ilə bağlı fərqli mülahizələrdən biri də bu sətirlərin müəllifinə aiddir (10, 11-12; 11, 103-105). Lakin verilən şərhin əldə etdiyimiz yeni faktlarla dəqiqləşdirilməsini nəzərə alaraq bir daha üzərinə qayıtmağı lazım bildik.

Öncə demək istərdik ki, mətn üzərində müşahidələr bu birləşməyə bir bütöv kimi yanaşan nəşirlərin haqlı olduğunu üzə çıxarır. Müqayisə etdikdə ilk məqamda “baqsa” sözünün sürətli yazı prosesində katib tərəfindən buraxıldığı anlaşılır. Fikrimizcə, bu söz əksər nəşirlərin birmənalı şəkildə qəbul etdiyi və “Kitab”ın dilində işlək olan “baq-” (bax-) feilinin -sa şəkilçisi qəbul etmiş şərt şəklidir. Həmin feil forması abidənin mətnində müasir dilimizdə olduğu kimi işlənmişdir. Məsələn:

Baqsa görsə, bir dərəniñ içinə qarğa-quzğun enər-çıqar, qonar-qalqar. (D-26, 6-7).

Sarı tonlu Selcan xatun köşkdən baqar,

Kimə baqsa, eşqilə oda yaqar. (D-181, 10-12) və s.

“Çaya baqsa”, “çayın baqsa” birləşmələrinin birinci tərəfindəki məhz “baq-” feilini izah edən -a və -ın feili bağlama şəkilçili qədim “çay(maq)” feilidir. Eposun dilində eyni formalı feili birləşmələrə bir neçə yerdə rast gəlinir:

Qırq biñ ər yağı gördümsə, qıya baqđım. (D-277, 3)

Tikə tutub yüzümə baqđıl, yigit. (D-148, 12) və s.

Göründüyü kimi, “qıya baq-”, “tikə tut-” birləşmələri ilə “çaya baq-” feil birləşməsi eyni qrammatik formadadır. Xüsusilə “qıya baq-” birləşməsi onun mənalandırılmasında mühüm amil kimi çıxış edir. O.Ş. Gökyay türk dilinə aid bəzi lüğətlərə istinad edərək “qıya” sözünün “əgri, acı, hiddətli, yan, kəskin” mənalarını göstərməklə birləşməni “tərs-tərs baxmaq, yan baxmaq, əyri baxmaq” və buna yaxın anlamlarda şərh edir (1, 351). M.Ergin də abidənin dilində cəmi bir dəfə işlənmiş bu ifadəni, demək olar ki, eyni mənalarada, yəni “hiddətli baxmaq, diqqətli baxmaq, kəskin baxmaq, yan baxmaq” anlamlarında izah etmişdir (2, II c, 183).

Bu feil formasının XI əsr monumental türk yazılı abidələrindən sayılan Yusif Balaşqunlunun “Qudatqu bilik” poemasında da “diqqətlə baxmaq”, “yan baxmaq” mənalarında (12, 1178; 13, II c, 1 h, 688) işləndiyi göstərilir:

4059 kıya bakma anda solun ya ongun

özüng eymenü tur eşit söz ögün (22, 706).

4095 neçe edgü tutsa özüng korku tur

isimsinmegil sen kıya baknu tur (22, 710).

Aydın məsələdir ki, gətirilən nümunələrdə “diqqətlə baxmaq”, “yan baxmaq” anlamları onun ilkin “(gözü) qıyıb baxmaq” mənasından törəmişdir. Birləşmənin formalaşmasında mühüm rol oynayan “qıy-” feilinin isə tarixən “qay-” fonetik variantında işlənilmə faktı qeydə alınmışdır. Belə ki, B. Atalay M. Kaşğari lüğətində “kaçış bolsa, kıya görməs” məsəlində (14, Ic, 369) getmiş “kıya kör-” feil formasının “kaya kör-” oxunuş varintında düzəldilməli olduğunu irəli sürür (14, IV c, 324). “Qədim türk sözlüyün”ndə isə “qay-// qıy-” eyni sözün fonetik variantları kimi (15, 406) qeydə alınıb ki, bu da “kıya bax-” feil formasının tarixən “qaya baq-” fonetik variantında işlənilməsini düşünməyə əsas verir.

Digər tərəfdən, məlum faktdır ki, “Dədə Qorqud kitabı”nın mətnində “qağırmaq”, “qaynaq”, “qom”, “qoma”, “qay(maq)” şəklində işlənmiş sözlər sonrakı inkişaf prosesində əksər türk dillərində, o cümlədən Azərbaycan dilində q-ç/c səs əvəzlənməsinə məruz qalaraq “çağırmaq”, “caynaq”, “çom//com”, “coma”, “cay(maq)” fonetik variantında möhkəmlənmişdir (11, 95, 200). Odur ki, “çaya” sözünü “qaya/qıya” feili bağlamasının fonetik variantı kimi düşünməyə əsas vardır. Deməli, “çaya baqsa”, “çayın baqsa” birləşmələri “diqqətlə baxmaq” və ya “yan baxmaq” anlamlarında açıqlana bilər.

Üzərində dayandığımız ifadədəki “çalımlı” sözü isə V.V. Radlov lüğətində “özünü tutmaq manerası, görünüş” qeydə alınmış “çalım” sözündən (13, III c, 2 h, 1883) -lu şəkilçisi ilə düzəlmiş sifətdir. Fikrimizcə, böyük qorqudşünas O.Ş. Gökyay həmin sözü düzgün şərh etmişdir. Müasir ədəbi dilimizdə incə -ə- və -i- incə saitləri ilə işlənərək “çalımlı” fonetik formasını alan bu söz “bədən quruluşu gözəl, təndürüst” (16, IVc, 429) mənasını eynilə saxlamışdır (müq. et: *qalabalıq* – *qələbəlik* (çoxluq, qarışıqlıq). Həmçinin canlı xalq dilində indi də boylu-buxunlu, sağlam bədənli, xoş görünüşlü uşaq “çalımlı”, bədəncə zəif inkişaf etmiş, arıq, sısqqa uşaq isə “çəlimsiz” sözləri ilə səcəyyələndirilir. Odur ki, istər hünər, istərsə də xarici görünüş baxımından oğuz igidləri arasında seçilən Beyrək və Yeynəgin “çalımlı” sözü ilə xarakterizə edilməsi təbii səslənir və onlara həsr olunmuş boyların məzmunu ilə özünü doğruldur. Nümunələri nəzərdən keçirək.

On beş yaşına yetmiş Bamsı Beyrək onun adına düzülüb qoşulmuş boyda ilk dəfə belə təsvir olunur:

Bay Bөрәniñ oğlı beş yaşına girdi, beş yaşından on yaşına girdi, on yaşından on beş yaşına girdi. Çaya baqsa, çalımlı, çal qaraquş ərdəmlü, bir gözəl, yaxşı yigit oldı. (D-70, 2-6).

Digər məqamda Beyrək “əmirzə xub yigid”, “Oğuzun yaxşı yigidi” ifadələri ilə səciyyələndirilir:

Bazirganıñ ulusu tutuldu, kiçisi qaçdı, Oğuz gəldi. Baqdı gördi, Oğuzıñ ucunda bir ala sayvan dikilmiş. Bir əmirzə xub yigit qırq yigid ilən sağında və solunda otururlar. <Bazirgan aydır:> “Oğuzıñ bir yaxşı yigidi, ançaq yoriyayım, mədəd deyəyim,” – dedi. (D-71, 1-5)

Qızlar Beyrəyi Banı Çiçəyə belə təqdim edirlər:

Qızlar aydır: “Vallah, sultanım, bu yigit yüzi niqablu yaxşı yigitdir, bəg oğlı bəg imiş”, – dedilər. (D-77, 11-13).

Məhz olduqca yaraşlıq, boylu-buxunlu, gözəl olduqlarına görə Beyrək Oğuzda niqabla gəzən 4 igiddən biri sayılır:

Oğuzda dörd yigit niqabla gəzərdi. Biri Qan Turalı, Biri Qara Çəkür və oğlı Qırq Qınuq və boz ayğırılı Beyrək. (D-179, 13 – 180, 20).

Diqqəti çəkən mühüm faktlardan biri də budur ki, Beyrəyin xarici görünüşcə Oğuz igidləri içərisində seçilməsi ilə bağlı fikir eposun Vatikan nüsxəsində “bəglər içində çalımlı” şəklində daha aydın ifadə olunmuşdur:

Bəglər içində çalımlı, çal qaraquş ərdəmlü, bir yaxşı qılıc yigid olmuşdu. (V-22, 6-7).

Yeri gəlmişkən, gətirilən nümunədəki “qılıç” sözü heç də silah adı bildirən “qılınc” mənasında deyil, “əxlaq, davranış, xasiyyət” anlamında işlənmiş qədim sözdür (13, I c, 383, II c, 230). Bu qədim söz müasir dilimizdə hələ də öz ilkin formasını saxlamaqla “xasiyyət, xoş rəftar” anlamında işlənilməkdə davam edən “qılıq” sözünün (16, I c, 551) q-ç//c səs keçidində məruz qalmış variantıdır.

Beləliklə, gətirilən dil faktları və mətn nümunələrindən çıxış edərək “çaya baqsa, çalımlı” ifadəsini “diqqətlə (zəndlə) baxsa, (xoş) görünüşlü” kimi mənalandırmaq olar.

2. Koşın ala qanını *قوشك ارقايني*, qumaşın arusını, qızıñ gögçəgini, toquzlama çırğab çuxa xanlar xanı Bayındır pəncək çiqardılar. (D-121, 3-4).

“Kitab”ın digər bir səhifəsində (D-212, 8-9) eynilə təkarlanan bu cümlədəki “koş//qoş” və “qan//kan” sözləri qorqudşünaslıqda müxtəlif variantlarda oxunub şərh olunmuşdur. O.Ş.Gökyay və M.Erginin “kuşuñ ala kanını” (sonuncu -nı hal şəkilçisidir) (1, 89, 143; 2, I c, 152, 206) şəklində transkripsiya etdikləri bu birləşmədəki “kuş” və “kan” sözləri müasir anlamda, yəni “uçan quş” və “damarda axan qan” mənalarında şərh olunmuşdur (1, 331, 362-363; 2, II c, 164-165, 196).

S.Tezcan və H.Boeschoten nəşrində isə “kuşuñ alakanını” (21, 95, 146) variantında oxunmaqla ifadədəki “ala” və “qanını” sözlərini birləşdirilərək “alağan, alıcı” anlamlarında qavranılmışdır (17, 201-202).

H.Araslı nəşrində “quşun ala qatını” kimi verilməklə, görünür, müasir anlamda düşünlüdüyü üçün şərh edilməmiş (4, 70, 114), F.Zeynalov-S.Əlizadə nəşrində isə “quşuñ ala qatını” (5, 66, 97) kimi oxunaraq, “quşun (şahinin) ən yaxşısını” anlamında çevrilmişdir (5, 164, 195). Ş.Cəmsidov “qoşun ala qatını” (6, 338, 382) variantında verdiyi bu birləşmədəki ilk sözü “qoşun” kəlməsinin təhrif edilmiş yazılışı saymış və birləşməni “yüksək rütbəli əsirlər” anlamında açıqlamışdır (6, 219).

İfadənin hansı anlamda işlənilməsini dəqiqləşdirmək üçün bir daha eposun mətninə müraciət edək:

Bir gün Qam Ğan oğlu xan Bayındır yerindən turmuşdı. Şami günlügi yer yüzünə dikdirmişdi. Ala seyvanı gög yüzünə aşanmışdı. (D-10, 1-3).

Qam Ğan oğlu xan Bayındır yerindən turmuşdı, qara yeriñ üstünə ağ ban evüñ dikdirmişdi. Ala seyvan gög yüzünə aşanmışdı. (D-66, 12 – 67, 1).

“Qazılıq qoca oğlu Yegnək” və “Bəkil oğlu Əmrə” boylarının başlanğıcında da təkrarlanan bu cümlələrdən belə məlum olur ki, Qalın Oğuz elinin başçısı xanlar xanı Bayındır xan qırmızı örtüklü çadırdə qalır. Maraqlıdır ki, “ala seyvan” çadır qurmaq səlahiyyəti Oğuzun ikinci şəxsi bəylər bəyi Qazan xana da aiddir:

Bir gün Ulaş oğlu Qazan bəg yerindən turmuşdı. Qara yeriñ üzərinə otaxların tikdirmişdi. Biñ yerdə ipək xalıçası döşənmiş idi. Ala seyvan gög yüzünə aşanmışdı. (D-122, 9-12).

Boyların məzmunu göstərir ki, adlı-sanlı, böyük nüfuz sahibi Oğuz bəyləri məhz altun başlı çadır evlərdə yaşayır. “Dirşə xan oğlu Buğac boyu”nda qırx namərdə əsir düşmüş ata ilə oğulun deyişməsinə nəzər yetirək.

Dirşə xanın soylamasından:

Altun başlu ban evlər gedərsə, mənim gedər,

Səniñ də içində odañ varsa, degil maña,

Savaşmadın, uruşmadın alı verəyim, döngil gerü! (D-32-10-12).

Buğacın cavab soylamasından:

Altun başlu ban evlər səniñ gedərsə,

Mənim də içində odam var,

Qomağım yoq qırq namərdə! (D-33, 12 – 33, 1).

Ümumiyyətlə, Oğuzda “ağ otaq”, “qızıl otaq”, yəni ağ və qırmızı örtüklü çadırlar qurmaq daha düşərli sayılır. Elə buna görə də Bayındır xan birinci boyda oğlu olanın ağ

otağa, qızı olanın qızıl otaqda yerləşdirilməsi barədə göstəriş verir. Banı Çiçək göy çəmən üzərində qurduğu qırmızı çadır qarşısında Bamsı Beyrəklə tanış olur. Beyrəyin qurduğu gərdək də “apalaca”, yəni qırmızı rənglidir (D-90, 6-7). Beləliklə, gətirdiyimiz nümunələrdən göründüyü kimi, altun başlu ban evlər, qızıl otaqlar, ala seyvanlar qurmaq Qalın Oğuz elinin bəyləri üçün bir mötəbərlik, yüksək nüfuz göstəricisidir.

Bizə görə, gətirilən ifadədəki ilk söz başqırd, qırğız, qaraqalpaq və s. dillərdə “alaçiq”, çadır” “düşərgə” mənasında yaşamaqda olan “koş” (14, II c, 1 h, 638; 18, 82-83; 19, 410), sonrakı söz isə “keçə, çadırın üstünə örtülən xam gön” (20, 10) mənası daşıyan “qan (/kan)” leksik vahididir. Buradan belə bir nəticə çıxır ki, yağlı üzərində qələbədən sonra ələ keçirilən qənimətlər içərisində çadırların qırmızı örtüklüsü Qalın Oğuz elinin başçısı Bayındır xanın adına layiq bilinərək ona göndərilir.

3. **Anam** adın sorar olsañ – Qaba Ağac!

Atam adın dersəñ – Qağan Aslan! (D-232, 1-2).

Təpəgözlə Basatın deyişmə soylamasından götürülmüş bu misralarla bağlı əsas fikir ayrılığı “atam” və “anam” sözlərinin yerinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlıdır. O.Ş.Gökyay, M.Ergin, S.Tezcan-H.Boeschoten və Ş.Cəmşidov nəşrlərindən belə aydın olur ki, onlar Qaba Ağacı ana, Qağan Aslanı isə ata adıdır (1, 152; 2, 1c, 214; 6, 392; 17, 153). Lakin V.V.Bartold, H.Araslı və F.Zeynalov-S.Əlizadə nəşrlərində bunun əksinə olaraq, ana adının Qaba Ağac, ata adının isə Qağan Aslan kimi oxunduğunu görürük (4, 123; 5, 102; 7, 88). Əlyazmada bir nöqtə qoyuluşu ilə fərqlənən $\dot{\text{a}}$ və $\ddot{\text{a}}$ hərfləri ilə bağlı faktdan çıxış edərək məsələyə öz münasibətini bildirən B.Abdulla belə bir nəticəyə gəlir: “Bizə bəlli olan məsələ burada bir daha aydın olur ki, Qaba Ağac ata, Qağan Aslan anadır. Basat “anam adın deyərsən – Qağan Aslan” deməklə ona meşədə süd verən aslanı nəzərdə tutmuşdur. Odur ki, bu məsələni cürbəcür yozmaqdan sarı dağadaşa düşməyə bir ehtiyac yoxdur” (21, 68). Fikrimizcə, oğuzların əski mifoloji görüşlərini özündə ümumiləşdirən həmin misraların bu dərəcədə sadə açıqlanması o qədər də inandırıcı görünmür.

Son dövrlərdə silsilə əsərləri ilə qorqudşünaslığa öz dəyərli tohfəsini verən Ə.Tanrıverdi isə tamamilə yeni bir mövqə nümayiş etdirərək istər Qaba Ağacı, istərsə də Qağan Aslanın yalnız ata adı ilə əlaqələndirir (22, 31-40). Hörmətli tədqiqatçının gətirdiyi çoxsaylı dəlillər üzərində ətraflı dayanmadan yuxarıda verdiyimiz oxunuş variantını əsaslandırmaq istərdik.

Birincisi, məlumdur ki, əski türk təfəkküründə “ağac” anlayışı daha çox qadın məfhumu ilə bağlıdır və bu, uyğur “Oğuznamə”sində Oğuzun ağac koğuşunda oturmuş qızla evlənməsi faktı ilə də təsdiqlənir (23, 14-15). Folklorşünas alim F.Bayat bu faktı qabardaraq yazır: “KDQ” dastanında Basatın mifoloji anası Qaba Ağac, yəni dünya ağacı, atası isə Günəş-Xaqan, yəni Aslandır” (24, 65).

İkincisi, abidənin mətnində “anam” və “atam” sözlərinin eyni, yəni şəkildə yazılması abidənin orfoqrafiyasından irəli gələn spesifik xüsusiyyətdir. Bu, müqəddimədə verilmiş aşağıdakı deyimdə də müşahidə olunur:

Ağ südin toya əmzirsə, ana görkli. (D-6, 13).

Göründüyü kimi, hər iki məqamda “ana” sözünün yazılışı oxşar qrafik formadadır. Lakin deyimin semantikasını onu “ata” kimi oxumağa imkan vermir.

Üçüncüsü, göstərilən soylama Təpəgözün sorğusuna cavab olaraq verilmişdir. Sorğuda isə Basatın anasının adı deyil, yalnız babasının, yəni atasının adı soruşulur: “Ağ saqallı babañ adı nədir?” (D-231, 8-9).

Məlumdur ki, ana adının soruşulması milli psixologiyamızın yazılmamış qadağalarındandır. Mənşəyi olduqca qədim çağlara gedən bu qədim etik münasibətin indiyə qədər el-oba arasında yaşadığı hələ də müşahidə olunur. Basatın verdiyi “Anam adın sorar olsañ – Qaba Ağac!” cavabından da belə aydın olur ki, əgər Təpəgöz ondan anasının kimliyini soruşsa, adı Qaba Ağacdır. Cavabın şərt budaq cümlə formasında verilməsi bu fikrin daha düzgün olduğunu sübut edən tutarlı faktdır və həmin sözün “ata” kimi oxunma ehtimalını təkzib edir.

Hər halda, hansı mövqedən izah edilməsindən asılı olmayaraq, bu məqamda “Qağan Aslan” birləşməsinin məhz əski mifə sədaqət ruhunda “ata” başlanğıca, “Qaba Ağac” birləşməsinin isə “ana” başlanğıca aid olduğu şübhəsizdir.

Nəticə olaraq belə bir fikir üzərində qalırıq ki, “Dədə Qorqud kitabı”nın mətn baxımından dəqiq araşdırılması bir çox mübahisəli məqamların obyektiv açımına şərait yaradır və eposu əslinəuğyun anlamağa imkan verir.

Ədəbiyyat:

1. Gökyay O.Ş. Dedem Korkutun Kitabı. İstanbul: Kabalçı Yayınevi, 2006.
 2. Ergin M. Dedem Korkut Kitabı. Giriş – Metin – Faksimela. İc, Ankara, 1958; İc, 1963.
 3. Ergin M. Dede Korkud Kitabı İnceleme. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2008.
 4. Kitabı Dədə Qorqud (tərtib edən: Araslı H.). Bakı: Gənclik, 1977.
 5. Kitabı Dədə Qorqud (tərtib, transkripsiya, sadələşdirilmiş variant və müqəddimə F.Zeynalov və S.Əlizadənin). Bakı: Yazıçı, 1988.
 6. Cəmşidov Ş. “Kitabi-Dədə Qorqud” (tarixi, coğrafi, tekstoloji tədqiq və Drezden əlyazmasının dürüsləşdirilmiş elmi mətni). Bakı: Elm, 1999.
 7. Книга моего Деда Кorkyта. Перевод В.В.Бартольда, издатели: В.М. Жирмунский, А.Н. Кононов. Баку: YNE “XXI”, 1999.
 8. Tezcan S. Dede Korkut Oğuznameleri üzerine notlar. İstanbul: YKY, 2001.
 9. Zahidoğlu V.A. “Kitabi-Dədə Qorqud”da bəzi ifadələr və deyimlər haqqında / Dədə Qorqud günü, XV Elmi Sessiyanın materialları, Bakı: Elm və təhsil, 2015, s.104-122.
 10. Hacıyev A. Elimizin söz qalası, dilimizin Qız qalası // Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi, 2000.
 11. Hacıyev A. X. “Dədə Qorqud kitabı”: oxunuşlar, açımalar. Bakı: Elm, 2007.
 12. Yusif Xas Hacıb. Kutadgu bilig. Çeviren R.R. Arat. İstanbul: Kabalçı Yayınevi, 2005.
 13. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий, т. I-IV. С.-Пб., 1893-1911.
 14. Kaşğari M. Divanü Lüğat-it-Türk (çevireni: Atalay B.) I-IV c, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985-1986.
 15. Древнетюркский словарь. Лен.: Наука, 1969.
 16. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, I-IV c., Bakı: Elm, 1964-1987.
 17. Tezcan S., Voeschoten H. Dede Korkut Oğuznameleri. İstanbul: YKY, 2001.
 18. Будагов Л.З. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т.1, С.-Пб., 1869; т. 2, С.-Пб., 1871.
 19. Киргизско-русский словарь. Составитель К.К. Юдахин. М.: Советская энциклопедия, т. 1-2, 1965.
 20. Zahidoğlu V. “Dədə Qorqud kitabı”nın nəşrlərindəki yanlışlıqlar və mətn həqiqətləri // Dədə Qorqud Elmi-ədəbi toplusu, IV, Bakı: Səda, 2013, s. 3-22.
 21. Abdulla B. “Kitabi-Dədə Qorqud”un poetikası. Bakı: Elm, 1999.
 22. Tanrıverdi Ə. Dədə sözü işığında. Bakı: Elm və təhsil, 2014.
 23. Oğuznamələr (tərtibçilər və ön sözün müəllifləri: K.Vəliyev və F.Uğurlu). Bakı: Bakı Universitetinin nəşriyyatı, 1993.
 24. Bayat F. Mitolojiye Giriş. KaraM.: Corum, 2005.
- D – abidənin Drezden, V – Vatikan nüsxəsinin qısaldılmış adıdır.

Асиф Гаджиев (Ширванелли)

Раскрытие некоторых выражений, использованных в эпосе «Деде Коркут»

РЕЗЮМЕ

Эпос «Деде Коркут» - один из таких великолепных памятников, интерес к которому возрастает из года в год. Этот интерес связан с историческим прошлым памятника, отражающим образ жизни, мировоззрение турецкого народа и отличающееся богатым содержанием и неповторимым художественным слогом.

Проанализировав исследования, связанными с эпосом, можно прийти к такому выводу, что раскрытие отдельных слов и выражений, использованных в эпосе, создает условия для более точных представлений о формировании его истории и лучшего осмысления спорных мыслей.

Asif Hajiyev (Shirvanelli)

Explanation of some expressions in the epic of “Dada Gorgud”

SUMMARY

The epic "Dede Qorqud" is one of the most spectacular monuments, over time the interest in it is growing with the rising line. This interest comes from the richness of the content of the monument reflecting Turkic history, its lifestyle, its outlook on the world, and most importantly, its unique artistic expression.

As you follow epos-related studies, you can come to the conclusion that the discovery of separate words and expressions here actually creates a more sensitive perception of its formation history and gives you a better understanding of controversial ideas.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.10.2018

Çapa qəbul olunma tarixi: 08.11.2018

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent **Əziz Ələkbərli**
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.